

ДО ПИТАННЯ ПРАВА НА РЕПЛІКУ В СУДОВИХ ДЕБАТАХ

Виступ у суді – один з найбільш складних і відповідальних моментів участі прокурора, захисника та інших осіб у кримінальному судочинстві. Мабуть, жоден інший вид процесуальної діяльності не перед'являє стільки багатоманітних і різносторонніх вимог, не потребує настільки ретельної і поглибленої підготовки, як проголошення судової промови.

Перейдемо до розгляду кримінально-процесуального інституту права на репліку як складової частини судових дебатів. Відповідно до ч.5 ст.318 КПК України “після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінюватися репліками. Право останньої репліки належить захисникові, а коли його немає – підсудному” [1, с.419].

Аналогічно ст.296 КПК Росії зазначає, що “після проголошення промов всіма учасниками судових дебатів, вони можуть виступити ще по одному разу з реплікою з приводу сказаного в промовах” [2, с.374].

З тексту ч.5 ст.318 КПК України такий висновок не випливає. Треба думати, що у виняткових випадках можливе доповнення основної промови, але не для додаткового обґрунтування тих чи інших положень основної промови, а для висвітлення важливого для вирішення справи питання, яке не згадувалося в основній промові. Буквальний зміст ст. 296 КПК Росії цього не дозволяє.

Насамперед репліка, на нашу думку, не є обов'язковою складовою частиною судових дебатів, її може і не бути. Скористатися реплікою це право, а не обов'язок учасника судових дебатів. Тобто по закінченні промов головуючий повинен з'ясувати бажання учасників судових дебатів взяти слово для репліки. Проте про своє бажання виступити з реплікою учасник судових дебатів може заявити суду і за власною ініціативою.

Так склалося в науці кримінального процесу, що під реплікою розуміють короткий виступ учасника судових дебатів, який заперечує іншій стороні з питань, які та виклала у своїй промові чи репліці. На нашу думку, репліка являє собою промову, але більш конкретну, стислу, яка присвячена тільки суттєвим моментам справи. За своїм призначенням репліка – це відповідь на промову або репліку інших учасників процесу. Тому вона не повинна бути перетворена ні в повторення, ні в продовження основної промови.

Саме тому ні прокурор, ні захисник, ні інші особи, які мають право виступити в судових дебатах, не повинні розраховувати на репліку як на можливість доповнити основний виступ. Залишати будь-яке питання (чи групу питань) без висвітлення в основній промові, з розрахунку на репліку,

є неправильним ще й тому, що репліки може і не бути. Наприклад, якщо при участі в судових дебатах прокурора і захисника прокурор не візьме слово для репліки, тоді захисник не одержить права на репліку.

Ми дотримуємося тієї точки зору, що будь-який учасник судових дебатів зобов'язаний все сказати у своїй промові. На нашу думку, нормальний зміст судових дебатів складається з судових промов учасників судового процесу, адже суд, вислухавши всі точки зору, в своєму вирокі зробить належні висновки, які випливають з судового слідства і судових дебатів.

Щодо права на репліку, то є різні погляди в літературі. Так, М.Я.Чельцов вважає, що “правом репліки прокурор повинен користуватися у виняткових випадках, якщо він вважає, що захисник викривив суспільно-політичне значення справи і необхідно виправити його помилку” [3, с.396]. На його думку, заперечувати проти тверджень захисту по суті, звичайно, немає потреби, оскільки репліка перетворюється у повторення вже сказаного і тільки послаблює силу обвинувальної промови або зводиться до особистої полеміки з захисником.

Незрозуміло, чому науковець залишив на задньому плані, а то і взагалі опустив потребу виправити у репліці прокурора помилки захисту з правових питань. Ми не погоджуємося з твердженням, що принципова та обґрунтована новими міркуваннями полеміка в репліці буде послаблювати силу обвинувальної промови. Полеміка, спір – в найзагальнішому розумінні – це словесне змагання, в якому кожен відстоює свою думку. Але в судових дебатах ні прокурор, ні захисник, ні інші учасники судового процесу не борються за становище переможця.

Крім того, у відомих випадках обмін репліками можливий і між захисниками. І це зовсім не означає, що нові міркування в репліці будуть послаблювати силу захисної промови того чи іншого захисника, який скористався правом взяти репліку для виступу. Водночас, ми не відкидаємо і ту особливість, що репліки не повинні бути використані для надмірної змагальності, безмірної полеміки, в яких можна забути сутність справи.

Ми погоджуємося з думкою Є.А.Матвієнка, про те, що окремі прокурори і захисники умисно залишають для реплік найбільш сильні і переконливі аргументи, розраховуючи на їх ефект у завершальний момент судових дебатів. У кінцевому підсумку такий прийом, не надаючи ніяких переваг виступаючому, призводить до порушення нормального ходу судових дебатів, до послаблення значення судової промови, до зниження її дієвості [4, с.6-7].

Досить повно визначає суть репліки І.Д.Перлов. На його думку, репліка – це не продовження основної промови, а самостійна промова.

Ми погоджусьмо з ним, що заперечувати можна тільки проти тверджень, пов'язаних:

- 1) з теоретичними помилками;
- 2) з перекрученням фактичних обставин справи або позиції, яку займає інший учасник судових дебатів;
- 3) з явно неправильною оцінкою суспільної небезпеси злочину [5, с.189].

І.В.Тирічев наголошує на тому, що реплікою слід користуватися в тому випадку, коли учасник судових дебатів:

- a) перекрутив фактичні обставини справи;
- b) висловив принципово неправильні положення;
- c) під впливом тверджень когось із учасників судових дебатів інший учасник змінює свою позицію і бажає заявити про це суду;
- d) дав неправильну правову оцінку фактичних обставин справи;
- e) для доповнення істотних прогалин у промові [6, с.276].

Але за всіх вищезазначених умов, репліка не повинна перетворюватися у другу обвинувальну чи захисну промову або повторення основної промови, як це іноді буває. Таким чином, репліка прокурора або захисника повинна містити в собі заперечення проти:

- 1) неправильних трактувань з правових питань (норм кримінального і кримінально-процесуального закону);
- 2) перекручення фактичних обставин справи, які згідно із ч.1 ст.65 КПК України судовими доказами;
- 3) неправильного уявлення кого-небудь з учасників процесу про предмет доказування по конкретній справі;
- 4) висловлених помилкових тверджень;
- 5) грубої поведінки щодо учасників судового розгляду, які принижують людську гідність або ізогнуровано дискредитують їх службову або громадську діяльність.

З репліками можуть виступати не тільки прокурор і захисник, але й громадський обвинувач, громадський захисник, цивільний позивач та цивільний відповідач, їхні представники, підсудний. Відмова прокурора від репліки позбавляє інших учасників судових дебатів права виступати з запереченнями на його промову, оскільки всі вони виступали в судових дебатах після прокурора і мали можливість заперечити йому.

Однак така відмова не виключає можливості обміну репліками між іншими суб'єктами судових дебатів: наприклад, між громадським обвинувачем і захисником, цивільним позивачем і цивільним відповідачем і т.п.. Як вже зазначалось, право останньої репліки належить підсудному.

Репліка, як і судова промова, не може бути обмежена часом. Тому головуючий не має права встановлювати час для проголошення репліки,

проте він має право зупинити виступаючого і запропонувати йому говорити по суті справи, якщо учасник судового процесу виходить за межі справи. У зв'язку з цим репліка не може бути використана учасниками судових дебатів:

- a) для суперечок, які не мають принципового значення для справи;
- b) для прирікання на адресу інших учасників судових дебатів;
- c) для повторення вже сказаного.

Ми погоджусьмо з думкою В.М.Савицького про те, що "в репліці не обов'язково відповідати на всі твердження, які наводяться в захисній промові або репліці прокурора. Це слід робити тільки у випадку необхідності. Як правило, репліка обвинувача складається з заперечень захиснику, проте під впливом судової промови захисника" [7, с.105].

Аналогічно і захисник може у своїй репліці змінити позицію, внести в неї необхідні корективи. Кожному учаснику судових дебатів, який вирішив скористатися правом виступити з реплікою, слід пам'ятати, що виступити з реплікою можна тільки один раз. Отже, виступ з реплікою повинен бути об'єктивним, аргументованим, грамотним у юридичному і мовному відношенні, несуперечливим, персонілівним.

На відміну від основних промов, репліки не мають визначених складових частин. Її зміст повністю залежить від тих питань, які були розкриті захисником у своїй промові або обвинувачем у репліці. На нашу думку, структура репліки повинна бути побудована наступним чином:

на початку репліки треба з'ясувати причини, які спонукали до її проголошення;

- перерахувати питання, які будуть висвітлені в репліці;
- і, нарешті, перейти до викладення суті питань;
- у кінці сформулювати висновки з приводу сказаного в репліці.

Підсумовуючи сказане, слід зауважити, що правом на репліку володіють всі учасники судових дебатів, незалежно від того, виступали вони з промовою чи ні. Суд не має права порушити право на репліку на тих підставах, що даний учасник процесу не проголошував судової промови. Тому ми підтримуємо гостро полемічний характер реплік.

Але якщо один учасник судових дебатів заперечує одночасно декільком учасникам або по багатьох питаннях, тому для того, щоб уникнути повторень і надати репліці логічної стрункости і послідовності викладу, доцільно згрупувати заперечення по визначених напрямках, наприклад:

- по учасниках судових дебатів;
- по підсудних;
- по кваліфікації злочину і т.д.

У деяких випадках прокурор може скористатися реплікою не для того, щоб заперечити, а для того, щоб повністю або частково приєдна-

тися до точки зору, яка висловлена ким-небудь з учасників судових дебатів. Наприклад, слухаючи промову захисника, прокурор починає розуміти, що обвинувачення поступово втрачає свою фактичну опору в результаті зовсім іншого тлумачення доказового матеріалу в промові захисника. З таким твердженням не погоджується В.І.Басков [7, с.185].

На нашу думку, прокурору потрібно рекомендувати в репліці необхідні висновки, навіть щодо відмови від обвинувачення. Адже зміна позиції прокурора може мати місце не тільки в судових дебатах в суді першої інстанції, але й в касаційній інстанції.

Тим не менше полеміка, яка носить особистий характер, не повинна мати місця в репліці. Судову трибуну не можна використовувати для зведення особистих рахунків. У репліці неприпустимі нервозність, нетактовність, роздратованість і грубі випадки щодо інших учасників судових дебатів.

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1995. – С. 419.
2. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации. – М., 1996. – С. 374.
3. Чельцов М. Я. Советский уголовный процесс. – М., 1962. – С. 396.
4. Матвиенко Е. А. Судебная речь. – М., 1972. – С. 6-7.
5. Перлов И. Д. Судебные прения и последнее слово подсудимого в советском уголовном процессе. – М., 1957. – С. 189.
6. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (науково-практичний коментар). К., 1968. С. 276.
7. Басков В. И. Прокурор в суде первой инстанции. – М., 1968. – С. 105-186.

Zagursky O.

THE RIGHT TO "REPLY" IN COURT DEBATES

This article researches the problem which deals with the law analysis and replies at the court process. The author characterizes the law content of replies, when they are to be used. He also analyzes the replies structure and its basic structure.

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ АДВОКАТА

Серед питань, які останнім часом дедалі частіше обговорюються в колах адвокатів, є питання відшкодування витрат на оплату послуг адвокатів, котрі брали участь у кримінальному процесі за призначенням. У зв'язку з цим виникає необхідність приділити окрему увагу аналізу нормативних актів, що регламентують процедуру відшкодування витрат на оплату послуг адвоката та практики їхнього застосування.

Розгляд питання відшкодування витрат на оплату праці адвоката, який працював за призначенням, потрібно починати із маленького застереження. Воно полягає у тому, що відшкодування витрат на оплату послуг захисника є своєрідним винятком із загального правила. За загальним правилом адвокат запрошується до участі у процесі самим обвинуваченим (підсудним) або його родичами чи іншими особами за його дорученням. Оплата послуг адвоката за таких обставин здійснюється обвинуваченим чи особами, які запросили адвоката, за взаємною домовленістю. У нашому ж випадку адвокат не запрошується до участі у процесі зазначеними особами, а призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, судом або суддею. У цій ситуації угоди як такої між клієнтом та адвокатом немає. Натомість між адвокатом і органом, який його призначив, виникають імперативні відносини, в силу котрих адвокат зобов'язаний захищати інтереси підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Зрозуміло, що було б несправедливо, якщо б адвокат, працюючи за призначенням, не отримував би жодної плати за свою роботу. З метою подолання такої несправедливості держава відшкодовує адвокатам вартість послуг, наданих обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) у процесі за призначенням.

Загальними підставами для участі захисника у кримінальному процесі за призначенням є:

- 1) випадки, коли обов'язкова участь захисника у процесі (ст.45, ч.3 ст.46 КПК України);
- 2) малозабезпеченість підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного;
- 3) неможливість задоволення прохання підсудного про надання йому адвоката за вибором (наприклад, хвороба адвоката);
- 4) на прохання підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного в інших випадках (наприклад, коли обвинувачений перебуває під вартою, не знає нікого в даній місцевості) [1, с.87].

Т.В.Варфоломєєва та Б.В.Русанов, крім того, вважають, що у суді участь захисника обов'язкова також при наявності протиріч між інтере-